

Om Bent Christensens disputats:

Omkring Grundtvigs Vidskab

En undersøgelse af N.F.S. Grundtvigs forhold til den erkendelsesmæssige side af det kristeligt nødvendige livsengagement

Af Anders Pontoppidan Thyssen

Den afhandling, som vi i dag skal drøfte¹, omfatter ikke mindre end 630 sider, inclusive godt 100 sider med diverse ekskursor, »summary«, forkortelser, litteratur, noter og registre.

Hertil kommer, at Bent Christensen (BC) straks præsenterer bogen som »en videreførelse« af sin licentiaafhandling, der blev udgivet 1987 med 324 s. Den har titlen: »*Fra drøm til program*. Menneskelivets og dets verdens plads og betydning i N.F.S. Grundtvigs kristendomsforståelse fra Dagingen i 1824 over Opdagelsen i 1825 til Indledningen i 1832«. For interesserede vil denne forløber være et nyttigt supplement vedrørende perioden 1824-32. De ledende synspunkter er stort set de samme i begge afhandlinger, men der er dog små forskelle, ikke mindst i deres forhold til Grundtvigforskningen. Her synes de virkelig at afsløre en ændring.

I »*Fra drøm til program*« (forkortes *Fra drøm* -) overskygges hele forskningen af *Kaj Thanings Grundtvigdisputats »Menneske først* -« (1963). Den var »skelsættende«, skriver BC, og den havde stadig været hans eget udgangspunkt. Selv om BC undertiden kom til »et noget andet billede«, byggede hans eget arbejde på, »at Kaj Thaning i hvert fald mere end nogen anden har forstået, hvad der er de allervigtigste spørgsmål, eftertiden må stille til Grundtvig.« Dette sigter ifølge sammenhængen til BC's ønske om afklaring af det jordiske menneskelivs værdi og betydning. Har det »saglig egenverdi«? Har det også betydning for »gudsforholdet og gudsrigesforventningen«? Disse spørgsmål var, erklærer BC, hans overordnede »eksistentielle baggrund« (*Fra drøm* - s. 9 og 122).

I sin *disputatsafhandling* følger BC derimod god akademisk skik ved en samlet redegørelse for »arbejdets plads i Grundtvig-litteraturen« (Omkr. Grundtvigs vidskab, s. 16-31). Den omtaler en række væsentlige bidrag, men også her fremhæves især Thaning, om end nu med flere forbehold. Thaning er nok udgangspunktet, skriver BC, men »et

udgangspunkt, som der dels bygges på, dels gøres op med« (s. 16). Det var ifølge BC Thanings store fortjeneste at have forstået Grundtvigs afklaring af menneskelivets betydning i forhold til kristendommens »åbenbarings- og frelsessammenhæng« (s. 17); men han knyttede for ensidigt denne afklaring til »1832-gennembrudsteksten« (dvs. Grundtvigs indledning til »Nordens Mythologi«, trykt 1832), fx. ved at hævde, at Grundtvig indtil 1832 var overvejende »bodskristelig«, men derefter lutter »frigørelse fra pilgrimssyn« (s. 12, 17, jfr. *Fra drøm* - s. 10).

BC's Thaning-forbehold synes også at have fået betydning for disputatsafhandlingens anlæg. Oprindeligt ville han først påvise gennembruddet for »Grundtvigs vidskab« i Mythologi-indledningen og derpå dens formentlig afgørende indflydelse gennem resten af Grundtvigs liv. Men materialet viste sig »genstridigt« (s. 11f, 31), så han kom til det »overraskende resultat«, at Grundtvigs »videnskabelige engagement« fyldte »langt mindre end det først kunne antages« (s. 31). BC løste dette problem ved at udvide materialet. »Grundtvigs vidskab« skulle opfattes »i bredeste forstand«, både det, der blev udfoldet, og det ikke udfoldede »potentiale«; og undersøgelsen skulle inddrage hele Grundtvigs liv og forfatterskab, »hele den store livs- og kultursammenhæng, Grundtvig arbejdede med« (s. 12-14, 16). Så fik BC stof nok!

Derved blev afhandlingen både lang og bred og svær at referere, men jeg må dog nu forsøge at give indtryk af dens indhold gennem en række hovedtræk.

De to første kapitler vedrører perioderne 1805-10 (s. 33-64) og 1811-15 (s. 65-139). Her repeteres, som rimeligt er, en del velkendt stof, især med henvisning til Fl. Lundgreen-Nielsen (»Det handlende ord«, 1980). Hovedspørgsmålet om Grundtvigs stilling mellem »romantik« og kristendom besvares med den almindelige opfattelse siden C.I. Scharlings bog »Grundtvig og romantiken« (1947), hvorefter Grundtvig hurtigt måtte opgive den romantiske »løsning« og derpå »faldt tilbage« på kristendommen (se sammenfatningen s. 489). Men kunne Grundtvigs iver for altomfattende »vidskab« og »historisk forklaring« ikke tyde på fortsat romantisk-idealistisk indflydelse? Det vil BC vist ikke nægte, men ville det ikke - i betragtning heraf - være nærliggende at undersøge, om disse påvirkninger kunne kaste lys over spørgsmålet om Grundtvigs originalitet?

I *kapitel 2* har den første *verdenskrønike* (1812) en central plads (s. 72-100). BC finder her ikke blot udtryk for Grundtvigs nu markant

kristelige stade, men går nøjere ind på hans opgør med den nyeste tids filosofi, især Schellings »naturfilosofi«; og det fører til omtale af Grundtvigs polemiske skrifter og forsøg på at udvikle en alternativ filosofi i de følgende år.

Derved lægges grunden til *kapitel 3* om Grundtvigs filosofisk-teologiske tidsskrift *Danne-Virke*, både udgivet og forfattet af Grundtvig 1816-1819. Dette lange kapitel (s. 140-218), der også omfatter et afsnit om *Verdenskrøniken af 1817*, er et af de bedste - trods mange gentagelser. Det behandler tidsskriftet som en helhed, hvis formål var »Befordring af sand Fædrelands-Kiærlighed og grundig Videnskabelighed« (DV I s. xiv, citeret s. 144). Men BC hævder og begrunder, at dets grundstamme var otte afhandlinger af »filosofisk« art, der hænger sammen næsten som kapitler i en bog (643 sider af tidsskriftets 1549 sider).

Disse otte afhandlinger får derfor god plads i BC's fremstilling. Alene sammenhængen imellem dem belyses udførligt ved sammenlignende oversigter og skemaer (s. 149-165). Her finder BC Grundtvigs egen bestemmelse af ordet »vidskab« som svarende til det græske »filosofi« og dermed som »Udtryk for den menneskelige Stræben efter Viisdom, dvs. fuldkommen Erkiendelse, umiddelbar Anskuelse, og med det høieste christelige Udtryk: Beskuelsen Ansigt til Ansigt« (DV I, s. 110, jfr. BC s. 166). Fornuften kan dog ikke nå frem til en umiddelbar gudserkendelse, men må som timelig forholde sig til det timelige, dvs. historien, der er Guds selvåbenbarelse. Historiens mål er det timeliges »forklaring«, der fører til erkendelse af Gud. »Vidskaben« er derfor væsentlig historisk. Men den særlige åbenbaring i Kristus kommer mennesket til hjælp i erkendelsen af historien som Guds selvåbenbaring (s. 166f). Dette sker i første omgang i syner, dvs. poetisk, for sidenhen at klares i begreber gennem vidskaben (s. 170f).

BC lægger også vægt på de otte afhandlingers polemiske frontstilling, vendt mod rationalisme og tysk spekulativ filosofi (s. 173-176), men han fremhæver især deres »positive videnskabelige syn og program«. Her kan Grundtvig udtale sig anerkendende om matematik og fysik, men med klart krav om underordning under historien (s. 177-201).

Afsluttende påpeger BC, at *Danne-Virke*-tiden i høj grad rummer erfaringer, der svarer til Grundtvigs i årene 1825-32. Mærkelig nok må han dog slutte med at konstatere, at Grundtvig hverken i *Danne-Virke* eller i perioden fra og med 1832 »gør noget forsøg på, direkte og

egentligt at foretage den forstands- og begrebsmæssige »forklaring« af tilværelsen, der angiveligt spiller en så afgørende rolle i hans videnskabssyn« (s. 202). Men alt i alt må BC dog prise *Danne-Virke* som det første store forsøg på »at skabe et alternativ til samtidens kultur« (s. 202); og det støttedes af *Verdenskrøniken af 1817*, der var præget af samme »filosofi« og polemik (s. 203-218).

Danne-Virke-tiden var et højdepunkt. Men BC lægger dog hovedvægten på to senere »højdepunkter«: digtet »Nyaars-Morgen« (1824) og indledningen til »Nordens Mythologi« (1832). De er begge udførligt behandlet i »Fra drøm til program«, og det gælder stort set hele perioden mellem »Danne-Virke« (slut 1819) og »Nordens Mytologi« (1832). Denne »mellemtid«, som behandles i *kapitel 4* (s. 219-255), har en mindre sluttet karakter, bl.a. fordi det behandler flere tekster end nødvendigt. Men »Nyaars-Morgen« set centralt som en videreførelse af linjen fra *Danne-Virke*-tiden. Kapitlets sigte er at påvise, at Grundtvig i disse år frigøres fra »apologetisk tvang«, hvad kristendommens sag i samtiden angår. Derved bliver han ifølge BC fri til det syn, han kommer til at anlægge i »Nordens Mythologi« (1832). I denne udvikling er »Kirkens Gienmæle« (1825) og dermed »den kirkelige anskuelse« en faktor, som BC er sig bevidst, men ikke udfolder tilstrækkeligt. Som helhed er BC's fremstilling af Grundtvigs udvikling før 1832 dog klart mere »positiv« end Thanings: ifølge Thaning plages den unge og yngre Grundtvig stadig af »bodskristendom« o.lign., mens BC finder adskillige forbindende træk i tiden før og efter 1832.

Kapitel 5 omhandler indledningen til »*Nordens Mythologi*« af 1832 (s. 256-279). Det var som bekendt det store vendepunkt for Thaning, og dets afgørende betydning fastholdes af BC. Også kap. 5 er et resumé af det tidligere arbejde, dog suppleret med en mere systematisk fremstilling af videnskabssynet. Her fører »Dannevirkefilosofien« til et program, der »i Grundtvigs egne storslåede udtryk« gør gældende, »at den ved livets både levelse og erkendelse opnåede »forklaring« ved historiens ende ... [og undervejs] simpelthen er selve skabensens formål« (BC's sammenfatning s. 494f). Tankegangen er i høj grad »historisk«. Den kan udtrykkes med det bekendte citat, at mennesket er en mageløs skabning, i hvem guddommelige kræfter skal udvikle og klare sig gennem tusind slægter (s. 272). Den illustreres også ved Grundtvigs tredeling af menneskelivet både hos den enkelte, de enkelte folk og hele menneskeslægten i fantasitid, følelses- og forstandstid. Hver

livsalder og tidsalder har sit at føje til. I den nuværende forstandstid, som skal afslutte historien, er det menneskelige blevet undertrykt af den »Romersk-Italienske Videnskabelighed«, der har opfattet mennesket som en uforanderlig abekat, bestemt til at efterabe de andre dyr og derpå sig selv (s. 272). Der er derfor behov for en ny »altomfattende Aands-Cultur og Videnskabelighed«, som må bygge på de nordiske folks forening af poesi og historie. Det gælder ikke mindst deres gamle myter, hvis billedsprog har rod i den vidtskuende fantasitid og foregribende belyser livets og historiens mening; men det gælder også »billedlige Ord-Sprog, Vendinger og Tale-Maader«, som »endnu findes i Folke-Munde« (se BC især s. 262-268).

På denne baggrund opfordrer Grundtvig til »videnskabeligt« samarbejde mellem nordiske kristne og naturalister (de moderne »hedninger«). Trods vidt forskellig tro skulle de kunne enes om det kristne menneskesyn. Men dette er ifølge BC kun det ene brændpunkt i indledningen, nemlig det kirke-, kultur- og samfundspolitiske program. Det andet brændpunkt er udformningen af »den universalhistoriske Vidskab« til historiens »Forklaring«, som fremhæves stærkt i indledningen. Det store spørgsmål var nu for BC, om »Vidskaben« ville blive videreført af Grundtvigs virke efter 1832. Det havde BC forventet, men det blev forhindret af »det genstridige materiale«, i første række netop vedrørende Grundtvigs kirke-, kultur- og samfundspolitiske indsats (se BC s. 10f, 256ff).

BC måtte derfor nøjes med udvalgte tekster om »ting i perioden efter 1832, der vidnede om en erkendelses-interesse hos Grundtvig« (BC s. 13). De udgør faktisk indholdet af de resterende kapitler, men kun de vigtigste kan omtales her, og til dels kun meget kort.

Kapitel 6 behandler tiden »Mellem Mytologien og Højskoleskrifterne«, dvs. 1832-1835 (s. 280-315). Det domineres af Grundtvigs store »*Haandbog i Verdens-Historien*« (incl. udkast; 1.-2. del udkom 1833-36, 3. del 1842-56, tillæg 1869). Modsat de tre verdenskrøniker (1812, 1814 og 1817) skulle verdenshistorien være »upartisk« som nøgtern »statshistorie«, men den præges dog ifølge BC på mange punkter af Grundtvigs kristne livs- og historiesyn. På dette punkt tager han direkte afstand fra Thanings opfattelse af håndbogen som »sekulariseret« (s. 290f). Vedrørende indholdet betoner BC, at hans interesse er knyttet til to ting: 1) håndbogens forhold til Mythologi-indledningen, og 2) »ikke mindst« om den afspejlede de samme »universalvidenskabelige høj-

der« som Mythologien (s. 280). BC kom til det resultat, at Grundtvig i den første foretale (1833) »må siges at have bevaret sit store forklaringsvidenskabelige syn«; men den anden foretale (1836) er allerede udtryk for »en nedtoning« til almindeligt folkeoplysningsplan (s. 291, 297).

Nedtoningen til »folkelig og oplysning« henføres især til årene 1835-1848, der behandles i *kapitel 7* (s. 327-388) med udgangspunkt i Grundtvigs *højskoleskrifter* 1836-1847. Her lægges vægten på Grundtvigs efterhånden ret konkrete udtalelser om højskolens mål og indretning som en dansk »folkelig« skole. Niveauet var i og for sig ikke lavt, da den nye skole skulle videreføre Sorø Akademi og bl.a. uddanne embedsmænd; men BC mener, at det kunne se ud, som om Grundtvig havde »glemt sine store forklaringsvidenskabelige syner« (s. 332). BC interesserer sig derfor mest for Grundtvigs artikel »Om Nordens videnskabelige Forening« (1839, s. 346-360) ved et fællesnordisk universitet i Göteborg, hvor 2-300 fremragende nordiske videnskabsmænd skulle samarbejde. Det skulle også give plads for matematik og naturvidenskab, men dog især for historiske videnskaber. Den ånd, der skal besjæle det nye universitet, skal være »en ægte videnskabelig Aand, med opladte Øine for hele *Menneskelivet, dets store Natur-Love, Kræfter og Maal*« (s. 356). Her »kan man i en vis forstand ikke sige«, konkluderer BC, »at Grundtvig er sunket langt ned fra det høje stadi i Mytologiens Indledning. Han kan i hvert fald, når lejligheden er til det, komme temmelig langt deropad igen« (s. 359).

Fra perioden 1835-48 fremhæver BC også »*Mands Minde*«-foredragene (1838, omtalt s. 363-368). BC vurderer dem som »et overordentlig stærkt ... udtryk for, hvordan Grundtvig nu retter opmærksomheden mod selve det danske folkelig...« (s. 365). De vidner også om, at Grundtvigs vidskab (nu?) indebærer »en helt ny form for »historisk-poetisk« videnskabelighed«, der i *Mands Minde* inddrager »menneskelivets egen indre selv-oplysning«, men sigter mod et altomfattende kulturprogram (s. 366f).

BC begrundet bl.a. disse synspunkter med en udtalelse af Grundtvig, der i den første forelæsning tager udgangspunkt i sin »den universalhistoriske Anskuelse af Menneskelivet« som »det store Kæmpeliv, der naar fra Tidens Ophav til dens Ende« (citeret af BC s. 365). Det synes nært beslægtet med tankegangen i *Mythologi-indledningen* (1832), men BC overser den påfaldende omstændighed, at Grundtvig ikke henviser til 1832 som det store vendepunkt, men udtrykkeligt til sin opvågning i »Nordens Aand« 1808! (s. 365).

Men BC finder det betegnende, at Grundtvig rent sprogligt er søgt ned på et jævner plan. Det fremgår af forholdet mellem udkastene og de endelige manuskripter. Derved er også Mands Minde et eksempel på Grundtvigs »nedstigning« efter 1832 (s. 368).

Derudover har BC søgt spor af »videnskabelighed« i mindre tekster fra perioden, således i Grundtvigs udkast og manuskripter til foredrag til »*Det Danske Samfund*«, der omtales s. 369-373. En undersøgelse af *prædikenerne* 1835-1848 (s. 379-388) har givet mindre udbytte, men vidner dog om tiltagende samspil mellem Grundtvigs kristelige og folkelige anskuelser, herunder betoningen af det kristne fremtidshåb, der forudsætter »fremskridende« almenmenneskelig livsoplysning gennem historien.

Kapitel 8, Grundtvig og Danmark 1848-1872 følger Grundtvig til vejs ende (s. 389-482). Hovedsynspunktet er, at han fortsat inddrager livsforklaringens lange perspektiver, men dog mere og mere kredser om både den danske menigheds og det danske folks liv og betydning.

Den første »store tekst«, tidsskriftet »*Danskeren*« (1848-1851) er dog - foranlediget af treårskrigen - stærkt koncentreret om det sidste: danskhedens bevarelse fra tysk dominans (s. 389-408). BC vil vise, »hvordan Grundtvig i »*Danskeren*« bevæger sig i den store *folkelige* sammenhæng, dernæst hvordan han stadig holder sin »*Sorø*«-tanke frem« (s. 390f), altså forklaringsvidenskabeligheden. BC finder det bemærkelsesværdigt, at Grundtvig »endnu - under disse tilspidsede omstændigheder - husker det helt store forklaringsperspektiv..« og »ligefrem knytter det sammen med den aktuelle kamp« (s. 396). Men man må da spørge, om ikke denne kobling af »forklaringen« til den aktuelle kamp mod tyskerne medfører en indsnævring af perspektivet.

Som den anden hovedtekst behandles »*Christenhedens Syvstjerne*« (1854-55, 1860; s. 408-418). Da dette store digt karakteriserer kirkens historie ved en række »folkemenigheder«, svarende til menighedsbrevene i Apok. kap. 2, belyser det naturligvis forholdet mellem menighed og folk. Men BC har ikke fundet meget, som er af interesse for videnskabelighedens betydning, heller ikke i afsnittet om den sjette, den nordiske menighed.

Vigtigere er den tredje »store tekst« »*Den christelige Børnelærdom*« (1855-ca. 1861; s. 418-433). BC finder her belæg for en væsentlig ændring af Grundtvigs »forklaringssyn«: I »*Nordens Mythologi*« blev det »trukket ud i en »sekulariseret«, fælles universalhistorisk

sammenhæng«, men nu indgår det »i en specifikt kristen menigheds-sammenhæng« (s. 420). Særlig vægt har den sidste, meget lange afhandling om »Det evige Livs-Ord af Vorherres egen Mund til Menigheden«. Titlen sigter til Grundtvigs »kirkelige anskuelse« (fra 1825), som ikke interesserer BC (skønt den omtales udførligt af Grundtvig). Men i det sidste afsnit finder BC nye tanker om *præsteuddannelsen*. Grundtvig stiller her krav om en bedre »kristelig« præsteskole. Og hvis »menigheden« nødes til at udtræde, må præsteskolen udvides til et helt menighedsuniversitet. »Og hvor Grundtvig før har begrundet den universalhistoriske forklaringsvidenskabelighed rent skabelsesteologisk .. gør han det nu klart kirkeligt og kristologisk«. Menigheden gøres ligefrem ansvarlig for gennemførelsen af forklaringsperspektivet (s. 422-433, især s. 424).

Som fjerde hovedtekst regner BC »*Dansk Ravne-Galder*« (1860, trykt 1909; s. 433-446), et fremtidsdigt, der unægtelig stærkt fremhæver Grundtvigs oplysningstanker. De vil gøre Danmark til et videnskabeligt-kulturelt verdenscenter! Men dette digt, der blev skrevet 1860, blev først trykt længe efter Grundtvigs død.

Hertil kommer kort omtale af en lang række større og mindre tekster som »*Kirke-Speil*« (1859-1863), digte, taler og prædikener, der stort set bekræfter den tiltagende koncentration om teologi og menighed, samt videreførelse af »den danske sag« og »oplysningssagen«. Overalt lægger BC hovedvægten på mulige spor af Mythologi-indledningens menneske- og historiesyn.

Fremstillingen afsluttes med nogle sammenfattende betragtninger (kapitel 9, s. 485-513), dels ved en oversigt over motiver og hovedpunkter gennem »faserne« i Grundtvigs liv, dels en mere systematisk sammenfatning af »*Totaldigteren Grundtvig og hans vidskab*«, som er hele kapitlets overskrift. Hertil vil jeg nu føje en nøjere drøftelse, i første række vedrørende afhandlingens anlæg og resultater.

På metodiske spørgsmål ofrer BC ikke mange linier. Det blev meget hurtigt klart, skriver han i »Fra drøm til program« (s. 10), at »undersøgelsen måtte lægges historisk-genetisk an«; men det kommenteres egentlig ikke. Disputatsafhandlingen er lige så kortfattet på dette punkt (s. 15), men rammes faktisk af et metodisk problem, da materialet viste sig så genstridigt, at det oprindelige anlæg måtte opgives. Det var koncentreret om Grundtvigs »videnskabelige engagement« i egentlig forstand; men i disputatsens indledning hævder BC, at

vidskab må forstås »i bredeste forstand« og derved inddrage en almindelig kronologisk-biografisk fremstilling, omfattende alle »faser« i Grundtvigs liv (se oppositionens to første sider).

I kap. 9, slutkapitlet, forsvares dette anlæg som udtryk for Grundtvigs tankegang. Hans »vidskab« kan kun forstås »som en del eller side af hele hans samlede kultur-syn og kultur-politik«. Hvad der virkelig interesserede ham, var »helhedssammenhænge« som »Danmark (med den danske kirke), Norden (med dens nordiske menighed), Menneskeslægten (med kirken)«. Inden for disse helheder skal Grundtvig ses som »total-digter«, der »udfoldede sig i alle sine mange enkeltaktiviteter: prædiken, salmedigtning, »kirkepolitik«...folkelig tale og digtning, filologisk, mytologisk, historisk og anden »livstydende« videnskabelighed, den dertil svarende pædagogik« samt kulturpolitik, almindelig politik m.m. Alle disse ting har BC faktisk skrevet om i disputatsafhandlingen, og hvis man stadig savner begrundelse for ordet »vidskab« (som var afhandlingens hovedspørgsmål!), har BC endnu en trumf: andre store personligheder har udmærket sig inden for bestemte felter, »men Grundtvig er helt enestående, fordi han i sin egen kæmpe-mæssige person forener alt dette« og med stor styrke kræver en sådan livsenhed i ånds- og kulturlivet (s. 486f, jfr. s. 14f).

Men dette er jo kun en Grundtvig-lovprisning, og dem er der mange af i BC's to bøger, så man undertiden må ønske, at han ville erindre Grundtvigs principielle krav om saglig, upartisk historieskrivning (som fremhæves af BC s. 281f vedrørende Grundtvigs verdenshistorie).

Problemet om de bærende hovedtanker er egentlig gammelt i grundtvigske kredse, der har været tilbøjelige til at identificere Grundtvigs meninger med deres egne og fortolke Grundtvig derefter, fx. ved koncentration om udvalgte Grundtvig-årstal. I *Den danske kirkes historie* VIII s. 225f opregner P.G. Lindhardt fire forskellige udgangspunkter for denne årstals-grundtvigianisme som karakteristisk for tiden o. 1940: 1) det romantiske på grundlag af 1805/06 (med Poul Engberg som ordfører), 2) det bibelsk-kristelige byggende på 1811 (anført af Niels Petersen), 3) det kirkeligt-sakramentale med 1825 som udgangspunkt (især anført af Anders Nørgaard) og 4) det »folkeligt-kristelige« med udgangspunkt i 1832, der som tidligere nævnt blev Kaj Thanings store Grundtvigår. Som »tese« fremførte Thaning dette fra 1941, men højdepunktet nåede han først med sin »mammut-disputats« *Menneske først* - (1963). Thaning var den mest radikale, da han faktisk

kasserede den yngre Grundtvig og hans fortalere. Grundtvig var egentlig kun »bodskristen«, indtil han i 1832 »omvendte sig til menneskelivet«. Vægten blev lagt på »det menneskelige«, fx. tog Thaning afstand fra »kristeligt fællesskab« som uforeneligt med »ægte folkefællesskab«.

Thaning blev som omtalt BC's læremester, i det mindste i »Fra drøm til program«. Her skriver BC rent ud (s. 293): »Ingen vil formentlig bestride, at det var i vinteren 1831-32, Grundtvig blev den Grundtvig, som i de følgende 40 år og .. til i dag kom til at sætte så dybt et præg på danskernes liv i så mange væsentlige henseender«. At dette ikke er en trykfejl (for det modsatte!), fremgår af det foregående, der er en oversigt over Grundtvigs mangfoldige bedrifter »*efter gennembruddet i vinteren 1831/32*« (Fra drøm - s. 290-293, kursiv tilføjet her).

Her gik BC altså fuldt ind for Thanings altafgørende vendepunkt i 1831/32. Men i disputatsen er det ofte svært at se, hvad han (BC) egentlig mener om Grundtvigs forhold til »den videnskabelige erkendelse«; og det gælder også om sammenfatningen i kap. 9, der faktisk belyser dette forhold kronologisk.

Det begynder forfra på første side, hvor BC skriver: »Det har vist sig at være et spørgsmål, hvor meget Grundtvig i virkeligheden interesserede sig for, hvad man normalt, også i videre forstand, vil forstå ved videnskabelig erkendelse.« (s. 485). Som helt ung havde Grundtvig ikke sans for »den videnskabelige erkendelse«, men den blev vakt o. 1805 af eksistentielle spørgsmål og konkrete konflikter. De inspirerede hans første videnskabelige arbejder, der var af historisk-mytologisk art (s. 488f). I de følgende år uddyber Grundtvig sine historiske studier, der - efter omvendelseskrisen 1810 - fører til den første, stærkt polemiske verdenskrønike (1812), hvor BC finder interesse for kulturens videnskabelige del, men ikke for videnskabelig erkendelse i sig selv (1807-12, s. 489f). *Verdenskrøniken* fremkaldte skarp polemik, ikke mindst fra Grundtvigs side, men i *Danne-Virke* (1816-19) gik han over til en mildere form for apologetik. BC finder dog, at *Danne-Virke* var mere »apologetisk« end »videnskabeligt« (s. 491).

Først i 1824 når BC frem til et virkeligt lyspunkt. Det sker med Grundtvigs lange digt *Nyaars-Morgen*, der ifølge BC's sammenfatning udtrykker, hvad han egentlig ville, nemlig en »altomfattende kristelig-folkelig opstandelse for Danmark med Grundtvig i centrum«. Det foregriber 1832 og indeholder et element af »altomfattende videnskabelig-

hed«. Men 1824 fremtræder nærmest som en undtagelse: 1819-23 var en »ret tom mellempæriode«, og 1824-drømmen afløstes af total »matthed«, så 1825-31 blev »overvejende en negativ periode«, hvor Grundtvig »spilder sine kræfter« på en overflødig »kirkekamp« (s. 492-94).

Det næste »højdepunkt« kom først med indledningen til *Nordens Mythologi* (trykt 1832). Her fremlægger Grundtvig sit videnskabeligt-kulturelle program med følgende hovedpunkter: Mennesket er skabt til at begynde i dunkelhed og derigennem »både leve og erkende sig frem mod det store forklarings-mål ved menneske-historiens ende«. Dette er »den overordnede videnskabelige erkendelse«. Den er »humanistisk-livstydende«; men den omfatter alle fag, der har med menneskelivet at gøre. Hertil kommer så »en model« for kulturelt og videnskabeligt samarbejde mellem kristen og ikke-kristne (s. 494f).

Men også dette »højdepunkt« fremtræder faktisk i BC's fremstilling som en *undtagelse*. »Det store gennembrud« i 1832 blev ikke ænset af samtiden, og det samme gjaldt Grundtvigs verdenshistorie. Her svigtede Grundtvig tilmed selv efter BC's mening: »*Verdenshistorien*« blev påbegyndt 1832 i de samme »universalvidenskabelige højder« som i *Mythologi*-indledningen, men bevægede sig efterhånden »nedad mod en mere folkeoplysningsmæssig orientering.« Den samme tendens slog derefter igennem i Grundtvigs højskoleskrifter (1836-47), der ikke realiserede hans videnskabelige program, men virkede for en stats-højskole i Sorø på et noget lavere, »folkeligt« niveau. Men denne plan blev kvalt 1848, og det skyldtes iflg. BC ikke mindst de dominerende akademiske kredse, der betragtede Grundtvig som en outsider og afviste »hans storslåede tilbud om topvidenskabeligt samarbejde« i *Mythologi*-indledningen. Resultatet blev kun nogle små private bonde-højskoler, hvis betydning BC ikke vil miskende; men han undrer sig dog over, at Grundtvig »aldrig mere taler så »rent« om den topvidenskabelige erkendelsesvirksomhed som i 1832-indledningen« (s. 495f).

Det kunne BC gentage i sin karakteristik af Grundtvigs seneste år, 1848-72. I denne lange periode har han fundet adskillige Grundtvig-udsagn, der berører såkaldt »erkendelsesmæssige« spørgsmål. Men BC har savnet, skriver han, »rene« ord om »den videnskabelige erkendelse på højeste niveau«. Han har også forgæves søgt oplysninger i Grundtvigs sidste foredragsrække »Kirke-Speil« (1860-63, trykt 1871). Her har han især fundet det påfaldende, »at der *fuldstændig mangler en omtale af Indledningen til »Nordens Mythologi«* i »det ellers ret rig-

holdige selvbiografiske stof« (s. 496-99, om *Kirke-Speil* s. 498 - her med tilføjlet kursiv).

Hele dette forløb tyder på, at BC's vidskabs-tese står på svage fødder. Den eneste udførlige kilde er *Mythologi*-indledningens »videnskabelig kulturelle program«, som BC finder »storslået«; men det blev som sagt ikke ænset af samtiden og tilsyneladende heller ikke fastholdt eller uddybet af Grundtvig. Det er BC selv, der meddeler os træk som disse (især s. 494-98), om end sammen med andre mere »positive«.

Men for mig at se hænger både de »positive« og de »negative« sider sammen med et misvisende Grundtvig-billede, der i grunden bygger på det af Thaning påståede »gennembrud« i 1832. BC synes ganske vist nu selv at stå friere, som det bl.a. fremgår af hans delvis kritiske syn på udviklingen efter 1832; men det vejer tungt, at han i det sammenfattende slut-kapitel vil opfatte Grundtvigs anskuelser som et sammenhængende »system«. Det blev aldrig fuldt udfoldet, skriver BC, men han vil dog hævde, at »hele den grundtvigske virkningshistorie ... kun forstås på baggrund af en betragtning af hele »systemet«« (s. 502). Var Grundtvig da systembygger? Eller endog principrytter?

Efter mit indtryk var han snarere letbevægelig, selv over for tilfældige omstændigheder og aktuelle begivenheder, og ikke mindst i 1830'erne. Her kun nogle eksempler fra disse omstridte år: Det var ikke Grundtvigs idé, at hans lille nordiske mytologi (trykt 1808) netop nu skulle genudgives. Men som han skrev til sin ven Gunni Busck (sidst i oktober 1831), skyldtes det kun »udvortes Omstændigheder«. Selv havde han ganske vist ønsket engang at bearbejde det lille skrift, men det var »for Øieblikket temmelig langt fra mine Tanker«. Dog var han allerede blevet optaget af den nye udgave som »en god Leilighed til at udarbejde ... mange Betænkninger jeg længe har havt«, og han mente nu - efter få uger - at være færdig med indledningen, der ifølge brevet handlede om »Mythologiens og især den Nordiskes Vigtighed« og henviste »vore nyeste Naturalister til det Tempel, der anderledes passede for dem end den christne Kirke«. ²

Disse skiftende reaktioner er karakteristiske for Grundtvig. De medførte bl.a. en påfaldende forkærlighed for nye udkast (i stedet for smårettelser), og det viste sig, at »*Nordens Mythologi*« fremkaldte så mange udkast og »Betænkninger«, at han i virkeligheden først blev færdig med indledningen sidst i februar 1832. Herunder voksede hans sans for arbejdets betydning i høj grad, som de sidste udkast viser:

»den store Tanke om en eiendommelig Nordisk Dannelse, Literatur og Videnskabelighed« begejstrede ham »ei mindre levende« nu efter 25 år. Ja, »denne Bog i det Hele« betegner »Udbyttet af mit aandelige Levnets-Løb med alle dets Syner og Kampe«. ³

Disse stærke ord blev dog ikke trykt, for Grundtvig lagde også vægt på at forene »dyb Alvor med munter Livlighed« - det anså han endog for »mit Maal i Livet« (sst.). Da han var midtvejs, omtalte han arbejdet som en munter oplevelse: trods besværet havde det fornøjet ham kosteligt, så han håbede, at det ikke ville kede læserne. ⁴ Endnu videre gik munterheden i fortalen (dat. 12. aug. 1832). Her erklærede han, at han ville betragte udgivelsen som sit sølvbryllup (med Nordens ånd!) og behandle ord og anskuelser lige så frit som mad og drikke ved et gilde, uden hensyn til »Suur-Muler eller pertentlige Folk«. Dermed stiklede han udtrykkeligt til de lærde »Mythographer«, som han minde- de om, at den eneste nåde, de havde vist ham i de 25 år, var at lade, som han aldrig havde været til! ⁵

Men på denne tid blev Grundtvig optaget af sit næste store værk »Haandbog i Verdens-Historien«, som rejste nye problemer. Et af dem, der vedrørte selve anlægget, måtte han straks kommentere i fortalen til første del (dat. sept. 1833). Han havde stillet i udsigt, at håndbogen kun skulle »fremstille de store Kiends-Gierneringer« på grundlag af kilderne; men hans kildekendskab var forholdsvis lille, og han havde »langt større Forkiærlighed for Anskuelsen«. Hvordan skulle han »med den Hidsighed paa Alt, hvad jeg foretager mig, hvorved Man i Studere-Kamret immer staaer Fare for at sprænge sig... (hvordan skulle han) enten kunne udtømme Kilderne, eller skrive livlig uden at lade Betragtninger flyde ind«? ⁶

Disse træk må her være tilstrækkelige til at illustrere Grundtvigs særlige tænke- og virkemåde, der efter min mening må advare mod kategoriske sammenfatninger. Mange af BC's »faser« ville ikke være nødvendige, hvis Grundtvig havde bundet sig til et fast tanke-system. Men han var faktisk ikke præget af systembyggeri, langt mere af hurtige omsving og letvakt begejstring for nye synspunkter. Der var ganske vist hovedtanker, som Grundtvig principielt holdt fast ved; men de var få, og de kan næppe siges at omfatte »vidskaben«, der faktisk - ifølge BC's materiale - synes at miste sin mening og betydning efter 1832!

I det foregående har jeg villet holde mig til hovedtankerne i disputatsen ifølge bogens titel. Men BC's brede forståelse af emnet inddrager også andre felter; og ét af dem, *det kirkepolitiske*, vil jeg til slut kort omtale. På dette felt fik Grundtvigs opfattelse virkelig varig betydning, i længden langt større end på videnskabs-området.

BC har selv givet Grundtvigs kirkepolitik en særstilling ved udførlig omtale i »*Fra drøm til program*« vedrørende årene fra 1825 til 1834. Men hans vurdering er påfaldende negativ. BC vender sig faktisk *mod* Grundtvig, fordi han i sin kirkepolitik ville sondre mellem kristne og ikke-kristne og dermed svigtede »folkekirken« som et fællesskab af alle dens medlemmer. Dette skulle - mærkeligt nok - hænge sammen med, at han led under følelse af isolering og havde et »desperat behov« for at finde en udvej af »klemmen« (Fra drøm - s. 94-144, især 142-144, 296f). I disputatsen gentages disse synspunkter i forkortet, men nærmest skarpere form. Nogle eksempler: Grundtvigs tanker om deling af statskirken ville føre til en offentlig religionsanstalt af troende og vantro, som i sig selv var »en uhyrlighed«; den var »monstrøs af karakter«, og hans »kirkekamp« var allerede tabt (i 1832?; s. 257, 261, 504; jfr. oversigt med henvisning til den tidligere fremstilling s. 219-224).

Men BC' fremstilling af kirkekampen er i høj grad ensidig. I den historiske sammenhæng er der ikke basis for hans psykologiske motiveringer, og Grundtvigs kirkepolitiske reaktioner var ikke urimelige. Baggrunden var hans lange kamp for »den gamle lutherdom« (fra 1810/11). I foråret 1825 tog han direkte til orde for de vakte på Fyn, der var blevet groft behandlet af præster og verdslige embedsmænd, og samme efterår kom hans hovedopgør i »*Kirkens Gienmæle*« mod professor H.N. Clausen som repræsentant for den rationalistiske teologi. Grundtvig følte sig nu sikker i sin sag efter sin »opdagelse« samme sommer af trosbekendelsen og dåb og nadver som kirkens oprindelige grundlag. Men Clausen var højt anset i de førende kirkelige og literære kredse, og det var Grundtvigs indtryk, at alle vendte sig mod »Genmælet«. Clausen anlagde injuriersag, der førte til, at Grundtvig blev idømt en betydelig bøde og pålagt censur for fremtidige skrifter. Da også Frederik VI tog Clausens parti, nedlagde Grundtvig sit embede (maj 1826).

I denne situation måtte Grundtvig nøjere overveje forholdet mellem stat og kirke. Men, som BC har bemærket, optrådte han påfaldende moderat (dog kun i de første år!). Det hang sammen med hans nye

kirkepolitiske udgangspunkt fra 1827, nemlig religionsfrihed, hvorved statskirken kunne deles mellem de gammeltroende og de mere »moderne«, som han senere kaldte »naturalister«. I 1831 besluttede han selv at gå i spidsen som leder af en frimenighed i København, og de kirkelige myndigheder bøjede sig for hans faste beslutning. De tillod kun Grundtvig »bedetimer« i en ledig kirke i København (marts 1832); men dermed var han foreløbig tilfreds, for denne tilladelse var det første brud med det statskirkelige enhedssystem. Debatten sluttede i første omgang med Grundtvigs skrift »*Den danske Stats-Kirke upartisk betragtet*« (1834), hvor han samlede sine ønsker i kun to punkter: præsterne skulle have præstefrihed, dvs. lærefrihed og frit valg af liturgi og salmer, og lægfolk ret til sognebåndsløsning, dvs. frit valg af sognepræst.

Men i virkeligheden fortsatte Grundtvig og hans efterhånden mange tilhængere den kirkepolitiske fremmarch i det samme spor. I slutningen af 1830'erne kæmpede de især mod et nyt, *påbudt* ritual, der var formet af J.P. Mynster (Sjællands biskop fra 1834) og blev anbefalet af næsten alle præsterne i København. Men i 1840'erne gjorde Grundtvig-partiet sig stærkt gældende, støttet af den nye konge Christian VIII (1839-48). Grundtvig blev præst i en meget fri stilling ved Vartov (1839), Mynsters ritualforslag blev henlagt, indgreb mod de gudelige forsamlinger ophørte, og anvendelse af ikke-godkendte salmer blev tolereret. Og ved grundloven af 1849 blev der indført almindelig religionsfrihed. I 1850'erne opnåede Grundtvig og hans meningsfæller (deriblandt »bondevennerne«), at der blev indført »sognebåndsløsning« (1855), og de bidrog afgørende til at forhindre, at den danske kirke fik en fælles synode. I 1860'erne opstod en ny stor debat om de såkaldte »valgmenigheder«, der støttedes af Grundtvig som en mild form for frimenigheder, hans oprindelige ideal. Ved politisk støtte blev der virkelig gennemført en valgmenighedslov i 1868.

Den historiske sammenhæng, som her er skitseret, kan ikke undværes, hvis Grundtvigs kirkepolitik virkelig skal undersøges historisk-genetisk (Fra drøm - s. 10), og fremstillingen illustrere Grundtvigs sans for helhedssammenhænge (disputatsen s. 486f). Men over for BC's fremstilling føler man sig snarere hensat til aktuel polemik til forsvar for »folkekirken«. Hans holdning er nært beslægtet med Thanings, der i grunden var lige så forbeholden over for Grundtvigs frikirkelige tendens. Men Thaning ville åbenbart nødig kritisere Grundtvig, så han

talte i stedet om »en tydelig afsporing i den grundtvigske bevægelse«! (Menneske først - s. 502, jfr. Fra drøm - s. 296).

For mit eget vedkommende skal jeg gerne erkende, at sagen i sig selv er noget kompliceret, bl.a. fordi Grundtvigs opfattelse også på dette punkt kunne svinge. Han kunne undertiden (navnlig i 1850'erne) nærme sig en »folkekirkelig« tankegang!

Men alt i alt er der dog meget positivt at sige om BC's arbejde. Ingen har mig bekendt så grundigt gennemgravet Grundtvigs forfatterskab for at opspore og forstå Grundtvigs erkendelses-overvejelser. Det gælder ikke mindst BC's samlede analyse af de filosofisk-teologiske afhandlinger i Danne-Virke, der har sandsynliggjort, at de har været grundlaget for Grundtvigs tanker om det menneskelige og folkelige og den historiske erkendelse og »forklaring« i Mythologi-indledningen og senere hen. I fortolkningen af disse tanker har BC vist betydelig selvstændighed, både over for Thaning og Grundtvig selv.

På den anden side kan det ikke nægtes, at afhandlingen formelt kunne have vundet ved nøjere overvejelser af anlæg, kilder og resultater. Det må også siges, at fremstillingsformen ofte er tung og svær at tyde, og indholdsmæssigt vil der være delte meninger om mange af forfatterens teorier. Men det kan ikke betvivles, at bogen som helhed vil kunne gøre nytte som et værdifuldt bidrag til Grundtvigforskningen.

Noter

1

Disputatsen udkom på G.E.C. Gads Forlag og blev forsvaret for den teologiske doktorgrad ved Københavns Universitet 4. september 1998. Den var blevet bedømt af professor Theodor Jørgensen og A.P. Th., der begge blev officielle opponenter. Det følgende svarer i hovedsagen til min opposition. Sidehenvisninger uden kilde henviser overalt til »Omkr. Grundtvigs vidskab«.

2

Grundtvig til G. Busck 29/10 1831, Breve til og fra Grundtvig II, s. 201f (udg. af G. Christensen og Stener Grundtvig, I-II 1924-26).

3

Her efter Thaning: Menneske først -, hvor de nævnte udkast er delvis aftrykt s. 248f.

4

Brev til Ingemann 7/1 1832, trykt i Sv. Grundtvig: Grundtvig og Ingemann, 1882, s. 130f.

- ⁵ Fortalen findes bl.a. i VU IV, s. 11-15.
- ⁶ Findes trykt bl.a. i VU V, s. 8f. Kursiveringen er tilføjet af mig.